

- ²⁴ Земля народу // Вечерние огни. – 30.09 – 1919. – №36.
²⁵ Наём и продажа земли // Полтавский день. – 17.10. – 1919. – №70.
²⁶ Там же.
²⁷ Ярошевич А. На новых позициях // Киевская жизнь. – 7.11. – 1919. – №57.
²⁸ Д. Новый земельный закон // Полтавский день. – 3.10. – 1919. – №61.
²⁹ Георгиевич Л. Умиротворение деревни // Полтавский день. – 22.10. – 1919. – №74.
³⁰ Невич И. Не забывайте деревни // Вечерние огни. – 2.11. – 1919. – №61.
³¹ Штрюмберг Н. Неотложная задача // Южный край. – 29.10. – 1919. – №117.
³² ЦДАГОУ. – Ф.57. – Оп.2. – Спр.340. – Арк.15.
³³ Там само. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.323. – Арк.223.
³⁴ Там само. – Ф.57. – Оп.2. – Спр.308. – Арк.8.
³⁵ Там само. – Спр.348. – Арк.40.
³⁶ Там само. – Спр.345. – Арк.1.
³⁷ Там само. – Спр.453. – Арк.37.
³⁸ Там само. – Ф.5. – Оп.2. – Спр.427. – Арк.9.
³⁹ Георгиевич Л. Земельный вопрос // Полтавский день. – 22.08. – 1919. – №29.
⁴⁰ Землеустроительный вопрос в Полтавской губернии // Полтавский день. – 20.09. – 1919. – №2.
⁴¹ Деревня после советской власти. Анкета о состоянии сельского хозяйства в Харьковской губернии // Родина. – 06.09. – 1919. – №60.
⁴² На крестьянском съезде // Южный край. – 13.08. – 1919. – №56.

The article is dedicated to the analysis of purview of the rental law developed by Special conference, to the reconstruction of amount of rental payment of Ukrainian peasantry, to the clarification of the attitude of large sections of the public, peasants to the measures taken by the authorities of A.Denikin to adjust the rental relations, and to participation of peasantry in them.

Л.І.Єпик*

**К.А.МАЦІЄВИЧ – НАУКОВЕЦЬ, ДИПЛОМАТ,
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ**

Досліджується життєвий шлях, громадсько-політична й дипломатична діяльність К.А.Мацієвича наприкінці ХІХ ст., у період Української революції 1917–1921 рр. та в 1920–1940-х рр., яка досі не була висвітлена в історіографії. Учений-аграрник, журналіст, викладач, професор Кость Мацієвич (1873–1942 рр.) зробив вагомий внесок у боротьбу за незалежність України.

2 квітня 2007 р. виповниться 65 років від дня смерті видатного українського вченого, засновника громадської агрономії, політичного діяча і дипломата К.Мацієвича. Ця історична особистість належить до плеяди українських науковців і громадсько-політичних діячів початку та середини ХХ ст., діяльність яких старанно замовчувалась за радянських часів у зв'язку з їх політичними уподобаннями і непохитною вірою в здобуття Україною незалежності. Проголошення незалежності України 1991 р. дало можливість висвітлити події української історії, пов'язані з національно-визвольним рухом початку ХХ ст., революційними подіями 1917–1920 рр., і прізвище К.Мацієвича починає з'являтися в публікаціях на ці теми. Але інформація подавалася епізодично і її було недостатньо для розуміння наукової і громадсько-політичної діяльності особи, чие ім'я пов'язано з розробкою положень аграрної реформи за часів Центральної Ради, проведенню переговорів із державами Антанти та іншими подіями новітньої історії України, що мали вирішальне значення для по-

* Єпик Лариса Іванівна – здобувач Луцького державного технічного університету.

дальшої розбудови незалежної української державності на початку ХХ ст. К.Мацієвич був, що називається, особою другого ешелону влади, але саме від таких, як він, залежало втілення в життя рішень і настанов українських урядів і їх провідників.

К.Мацієвич народився 18 травня 1873 р. в селі Деремезна Васильківського повіту Київської губернії. Походив він із родини священика (по матері – Вишинський). Одним із предків К.Мацієвича вважають відомого українського церковно-освітнього діяча, проповідника і письменника Арсенія Мацієвича, страченого за наказом Катерини II¹. Батьки К.Мацієвича докладали зусиль для всебічної освіти своїх дітей, яких привчали поважати і любити свій край, народ. Розмовляли вдома українською мовою, але добре знали російську і польську. Як одну з прикмет тодішнього життя, що змінить його світогляд, К.Мацієвич згадував: «В старі часи наше українське духовенство жило дуже близько з народом. Те саме мало місце і в нашій родині. Батько мій був постійним і довірочним порадником своїх прихожан і вони приходили до нього зо всіма своїми турботами»².

На початку 1894 р., після закінчення 4-ї Київської гімназії К.Мацієвич постав перед вибором, де продовжувати навчання. Він обирає Ново-Олександрійський інститут сільського господарства, який знаходився в Пулавах на території Польщі. Вивчення предметів, формування зацікавленості відбувалося не тільки в рамках учбових годин, а й у вільний час. Під впливом професора О.Фортунатова, а також знайомства із досягненнями земської агрономії, у К.Мацієвича виникає думка залишити лісовий факультет і перевестися на агрономічний, що він і зробив після першого семестру навчання³.

У період навчання починається становлення К.Мацієвича як національно свідомого громадянина, що спрямував свої зусилля на поширення української національної ідеї. 1895 р. К.Мацієвич став на чолі нелегальної студентської «Української громади», до складу якої входили М.Яворський, П.Коцюбинський, Г.Коркушко, Ю.Соколовський, К.Маньківський, Г.Дібальт, І.Шульга. 1897 р. К.Мацієвич приїздить до Києва, де бере участь у нелегальному Першому студентському з'їзді⁴. По закінченні 1897 р. сільськогосподарського інституту К.Мацієвич починає працювати агрономом в адміністрації Янівського маєтку І.Харитоненка, а у 1899 р. на запрошення голови Полтавського сільськогосподарського товариства Д.Квітки він переїздить до Полтави на посаду агронома і вченого секретаря товариства сільського господарства. К.Мацієвич починає теоретичну розробку актуальних для агрономічної науки того часу питань – основ обробки ґрунту, історичний огляд ученя про дрібну обробку землі в зв'язку з викладом системи Кембеля, застосування якої вчений вважав можливим на полтавських чорноземах. Висновки проведених дослідів знайшли відображення у працях К.Мацієвича «Основні засади земської агрономічної організації» (1900 р., надрукована в працях Полтавського сільськогосподарського товариства), «Організація мережі дослідних установ на Полтавщині», де автор розробив районізацію Полтавщини і на підставі окреслених районів намітив мережу дослідних установ. В основу було покладено ідею, що ці установи мають значення лише для точно науково визначеного району, поза межами якого вони не можуть застосовуватися в практичному господарстві без суттєвих поправок. Праця «Поліпшення положення службовців у сільськогосподарських підприємствах» надрукована як доповідь в публікаціях товариства у 1900 р.⁵ Діяльність К.Мацієвича на посаді агронома губерньського земства буде тісно пов'язана з роботою полтавської нелегальної «Української громади», до складу якої входили П.Мирний, Г.Маркевич, М.Дмитріїв, О.Пчілка, О.Русов. Громада ставила завданням запровадження національного чинника в роботі земств. Під її негласним наглядом відбувалася організація земського музею, громадської

бібліотеки і складу книжок при ній, заснування міської школи ім. І.Котляревського. К.Мацієвич мав від громади два доручення: керівництво складом книжок і постійне поповнення його українськими книжками, включаючи ті, що видавалися в Галичині, організував роботу гуртка семінарської та гімназичної молоді⁶.

Восени 1906 р. К.Мацієвич повертається на Київщину, а згодом переїздить до Харкова, обійнявши посаду редактора селянського хліборобського часопису «Хлібороб». У 1908 р. К.Мацієвич був притягнутий до відповідальності за участь у революційних подіях як активний учасник Селянського союзу і був засуджений до трьох років позбавлення волі. Покарання він відбував до весни 1912 р. в одиночці Васильківської в'язниці. Незважаючи на своє становище ув'язненого, К.Мацієвич продовжував самоосвіту, вивчив англійську та італійську мови, написав та видавав під псевдонімом К.Ашин наукові праці. Також у в'язниці він написав українською мовою підручник по хліборобству на конкурс, оголошений Полтавським губернським земством. Книга базувалася на даних полтавських дослідних установ і могла стати довідником полтавських агрономів, але через низку причин надрукована не була⁷.

Із 1902 по 1915 рр., виключаючи час перебування у в'язниці, К.Мацієвич мав кілька відряджень за кордон із метою вивчення дрібного господарства і сільськогосподарської кооперації. Найбільше враження справив на нього національний характер кооперації, її виховуюча роль для суспільства. Ознайомлення із зарубіжним досвідом утвердило К.Мацієвича у необхідності розвитку української кооперації⁸.

Із 1912 р. К.Мацієвич працює агрономом Харківського товариства сільського господарства, редагує «Агрономічний журнал», створює низку наукових і публіцистичних праць. Одну з них заходами Харківської губернської управи було видано у 1912 р. Це був збірник статей «Прогрес агрокультури»⁹. К.Мацієвич входив до складу оргкомітету Всеросійського кооперативного з'їзду, який проходив 1–7 серпня 1913 р. у Києві. Основним питанням була перспектива кооперативного будівництва. Соціаліст-федераліст К.Мацієвич стояв на позиції посилення національних моментів у кооперативному русі, базованні їх на самодіяльності місцевих організацій. Підтримуючи необхідність створення союзних об'єднань, він вважав, що вони повинні існувати на федеративних засадах¹⁰.

Діяльність на кооперативній ниві тісно пов'язана з викладацькою і педагогічною. Наприкінці літа 1915 р. К.Мацієвича було затверджено на посаді професора і він переїхав до Петербурга, маючи на меті вести наукову і викладацьку працю, одночасно беручи участь у роботі української громади. У цей період К.Мацієвич розробив курс сільськогосподарської кооперації, який із доповненнями складе основу підручника з цього предмету. Учений, крім того, викладав громадську агрономію в університеті Шанявського в Москві, куди його запросили як провідного спеціаліста в цій галузі. Працюючи в ньому, він бере активну участь в обговоренні питання про організацію спеціального кооперативного інституту разом із М.Туган-Барановським, Б.Брунстом, М.Чайковським, С.Бородаєвським та іншими провідними вченими і педагогами.

1916 р. голова Всеросійського земського союзу князь Г.Львов (майбутній голова Тимчасового уряду) запросив його очолити економічний відділ. У Петербурзі К.Мацієвич активно співпрацював із «Петербурзьким отделением Московского комитета ссудо-сберегательных и потребительских товариществ»¹¹.

Улітку 1917 р., після створення Центральної Ради, К.А.Мацієвич повертається до Києва і розпочинає роботу в українських урядах¹².

К.Мацієвич входив до складу Малої і Центральної Ради від партії соціалістів-федералістів із другої половини червня 1917 р., був заступником

М.Кушніра, подавав свій голос за нього при голосуванні за IV Універсал, обіймав посаду товариша Генерального секретаря земельних справ¹³.

Мабуть, найголовнішим питанням, яким займався К.Мацієвич, була підготовка проекту земельної реформи, остаточно роботу над яким було завершено в кінці жовтня 1917 р. Після обговорення Центральна Рада зобов'язала Малу Раду доповнити і обговорити цей документ і тільки після цього через Секретаріат оприлюднити, «ідучи невпинно до соціалізації землі»¹⁴. Розуміння соціалізації як «вилучення землі з товарного обігу, передача її під керівництво центральних і місцевих органів народного самоврядування, зрівняльне трудове використання землі, конфіскація ренти і повернення її на господарські потреби, заборона найманої праці» – викликали незадоволення великої частини населення, як і встановлення норми трудових наділів¹⁵. К.Мацієвич вважав, що бажання уряду урівняти земельні наділи непритаманне українському народу, воно є прямим запозиченням тих процесів, що відбуваються в Росії. У „Новій раді» К.Мацієвич писав: „Аграрний терор і руїна в сільському господарстві України виникли внаслідок проголошення III Універсалом ідеї примусової соціалізації землі»¹⁶. Після проголошення III Універсалу К.Мацієвич вийшов із складу Центральної Ради, але співробітництва з нею не припинив. Він активно продовжував працювати в Централі, Київському і Васильківському земствах, центральному кооперативному комітеті, лектором комерційного інституту, кооперативних курсів, друкував статті в органі Секретарства земельних справ „Віснику I Всеукраїнського агрономічного з'їзду» (5 номерів цього видання вийшли протягом серпня–листопада 1917 р.)¹⁷. Враховуючи теоретичний і практичний досвід роботи К.Мацієвича, делегація українських партій рекомендувала його до складу уряду П.Скоропадського на посаду міністра земельних справ. Резолюцію з цього приводу ще до з'їзду було передано генералу Гренеру, начальнику штабу німецьких окупаційних військ 2 травня 1918 р. Проте, ця пропозиція не була прийнята¹⁸.

Навесні 1918 р. припадає початок співробітництва К.Мацієвича з С.Петлюрою у Всеукраїнському земському союзі¹⁹. К.Мацієвич згадує велику завнтаженість, ентузіазм і віру «в перемогу зусиль у будівництві справжньої української національної культури на ґрунті всенародного представництва і на засадах дійсного європеїзму».

Найважливішими питаннями роботи Всеукраїнського земського союзу були: організація в кожному повіті України по одній зразковій народній школі, названої ім'ям видатного діяча революції, утворення земських електричних станцій, будівництво шляхів і т.д. Для реалізації цих планів Земський союз виробив проект отримання позики у держави. Попередні домовленості з міністерствами щодо його реалізації вів К.Мацієвич. Він згадував, що спочатку влада поставилася до діяльності земців позитивно, позицію ж П.Скоропадського він характеризував як «співчуття» і навіть обіцянку всілякої допомоги²⁰.

Як представник Всеукраїнського земського союзу К.Мацієвич увійшов до складу Національного союзу, в якому зародилася ідея повстання проти гетьмана, коли він під впливом російського оточення погодився на підписання федеративного договору з Росією. Найбільш поміркована частина Національного союзу організувала депутацію до П.Скоропадського, до складу якої разом із К.Мацієвичем входили С.Шемет, А.Ніковський, А.Саліковський, але вплинути на позицію Гетьмана не вдалося і було прийняте рішення про повстання²¹. Відкинувши ідею співпраці з гетьманським урядом, К.Мацієвич, як один із лідерів партії соціалістів-федералістів, разом із А.Ніковським і С.Єфремовим, незважаючи на серйозні претензії до П.Скоропадського, відмовився підтримати повстання проти гетьмана, вважаючи це «авантюрою»²².

Було прийнято рішення терміново встановити відносини з представниками Антанти в Ясах і Одесі. М.Стахів писав із цього приводу: «...Провід соціалістів-

федералістів постановив вислати від своєї партії делегацію до альянтських дипломатичних чинників в Ясах і Одесі, щоб від українського національного табору під владою гетьмана в Києві проінформувати альянтських дипломатів про самостійницькі і демократичні стремління народу. До цієї делегації визначено було тоді найвидатніших членів партії: проф. К.Мацієвича, В.Прокоповича, проф. Феценка-Чопівського, Ю.Соколовського і Арн. Марголіна. Це було вже 20 листопада 1918 року»²³. Досягненням делегації стало те, що Румунія пообіцяла не втручатися у внутрішні справи України і підтримувати її домагання незалежності на міжнародній конференції.

Участь у переговорному процесі в Ясах започаткувала новий важливий етап у житті та громадсько-політичній діяльності К.Мацієвича. Після повернення разом із делегацією до Києва на початку 1919 р., коли вже було встановлено владу Директорії, він згадував: «... уряд Директорії розпочав переговори з антантським командуванням. Щоб підтримати ці переговори авторитетом громадських елементів, деякі члени Директорії і особливо С.Петлюра, а також В.Винниченко звернулися до мене, чи не погодився б я поїхати, як представник Земського союзу, до Одеси з тим, аби там на місці зорганізувати українське громадянське представництво для підтримки урядових переговорів, які провадив А.Галіп, а потім С.Остапенко»²⁴. Крок за кроком К.Мацієвич втягувався до дипломатичної роботи.

Зауважимо, що кар'єра К.Мацієвича, як дипломата, почалася раніше, коли 12 грудня 1917 р. на Сьомій сесії Центральної Ради визначалися пріоритетні напрямки зовнішньої політики УНР. Основним було питання про участь або ігнорування Брест-Литовських переговорів. У результаті дискусії було прийнято постанову про відсилку делегації УНР до Бресту. К.Мацієвич увійшов до неї разом із В.Голубовичем (голова), М.Любинським, О.Севрюком, М.Полозом, М.Поршем, М.Левицьким, радниками-помічниками з торговельних, економічних і фінансових питань²⁵. У травні 1918 р. під час мирних переговорів із РРФСР К.Мацієвич входив до складу політичної комісії, очолюваної О.Я.Шульгиним²⁶.

Особливою сторінкою дипломатичної діяльності К.Мацієвича можна вважати його участь у переговорах із представниками Антанти в Одесі, спочатку як політичного діяча, а з лютого 1919 р. – як міністра іноземних справ в уряді С.Остапенка²⁷. Призначення К.Мацієвича на цю посаду було обґрунтованим кроком. Ураховувалася його освіченість, життєвий, громадсько-політичний досвід, володіння італійською та англійською мовами²⁸. Навіть росіяни вважали К.Мацієвича одним із найцікавіших осіб серед діячів Директорії²⁹. Як міністр закордонних справ він зіткнувся із тим, що представники французького командування, займаючи позицію щодо України, не докладали жодних зусиль, щоб прискорити переговорний процес³⁰.

Одночасно з переговорами в Одесі К.Мацієвич, за дорученням С.Петлюри, спрямував свої зусилля на досягнення порозуміння з поляками як із потенційними союзниками³¹. 20 травня 1919 р. К.Мацієвич за поданням нового міністра закордонних справ А.Левицького замінив надзвичайного посла УНР у Бухаресті Ю.Гасенка³².

Із 21 липня 1919 р. уряд УНР у Румунії представляла українська амбасада на чолі з професором К.Мацієвичем. Його заступником був генерал С.Дельвіг, секретарем – В.Трепке, радником І.Феценко-Чопівський, військовим аташе – Л.Геркен³³. Основними напрямками діяльності дипломатичної місії УНР у Румунії вважалася: репрезентування інтересів УНР, встановлення дипломатичних і торговельних відносин, матеріальна допомога цивільним і військовим громадянам України, біженцям, діяльність, спрямована на подолання інформаційного вакууму УНР³⁴.

Після передачі командування і влади над армією П.Врангелю 4 квітня 1920 р. український уряд відновив спроби порозуміння. Саме К.Мацієвичу

звітували члени військової делегації, що проводили переговори з П.Врангелем. Л.Чикаленко наводив думку останнього, що «...визначені українською армією представники договоряться з його представництвом у Румунії, на чолі якого стоїть ген. Геруа, щодо справ сьогоднішнього дня, а діло дальшого майбутнього – улаштувати наші взаємні стосунки в братерських порозумінні»³⁵

У жовтні Головний Отаман доручив К.Мацієвичу не тільки взяти участь у переговорах, а й спробувати на певних умовах підписати політичну угоду про спільну боротьбу з більшовиками³⁶. Водночас С.Петлюра вимагав, щоб ведення переговорів із П.Врангелем відбувалося дуже обережно, «з певним проволіканням часу, аби виявити справжнє відношення уряду Врангеля до нас і наших домагань і не компромітувати себе прискіпненими закінченнями переговорів»³⁷.

К.Мацієвич – один із небагатьох українських діячів, який плідно працював із румунської пресою, використовуючи її для впливу на європейську громадську думку, правдиво розкриваючи проблеми міжнародних стосунків України з європейськими державами³⁸.

Незважаючи на важкі обставини, занепадницькі настрої деякої частини співробітників Місії, К.Мацієвич дотримувався основного принципу свого життя і роботи – «забезпечити поперед усього не приватні інтереси окремих осіб, які б вони нетерплячі не були, а задовольнити мінімальні потреби інституції і державної справи, яка мені довірена Урядом»³⁹.

21 вересня 1922 р. завдяки сприянню Місії і особисто К.Мацієвича була заснована філія Українського товариства Ліги Націй у Румунії – одна з перших культурно-просвітницьких організацій. Це мало особливе значення тому, що чимало українських емігрантів ще знаходилися в румунських таборах. Ліга сприяла популяризації ідеї об'єднання українців, розвою українського життя. Від початку її існування К.Мацієвич був незмінним головою управи⁴⁰.

Дипломатична Місія УНР у Румунії завершила свою роботу фактично у 1923 р. К.Мацієвич, маючи нансенівський паспорт, переїздить до Чехословаччини, де продовжує політичну і громадську діяльність, поєднуючи їх із викладанням у вищих навчальних закладах⁴¹. Розпочинається новий етап у його житті – життя емігранта, людини, відірваної від батьківщини, яка не втрачає надії на повернення.

К.Мацієвич був серед тих керівників української еміграції, які розуміли, що організованість, створення центральних органів еміграції там, де їх нема – це головне завдання і, водночас, проблема її існування⁴².

Для виконання завдань, які кінцевою метою ставили консолідацію українства, було розпочато роботу по об'єднанню всіх національно-свідомих українців, незалежно від партійної належності. Наслідком процесу стало відкриття 1925 р. Республікансько-демократичного клубу, одним із керівників якого став К.Мацієвич. Його діяльність ґрунтувалася на культурно-освітній роботі. Організовувалися лекції, читання, на яких розглядалися різні спеціальні проблеми. Для популяризації життя української громади члени клубу, у тому числі К.Мацієвич, активно співробітничали з чеською пресою, засновували українські періодичні і неперіодичні видання. У травні 1925 р. у Чехословаччині починає виходити орган незалежної республікансько-демократичної думки «Український вісник», у першому номері якого було вміщено статтю К.Мацієвича «На аграрні теми»⁴³. Із 1928 р., коли клуб очолив К.Мацієвич, була відкрита його філія в Подєбрадах. На його засіданнях обговорювалися питання політичного, економічного життя, що мали першочергове значення для української еміграції, вшановували пам'ять активних учасників національно-визвольних змагань⁴⁴.

Із 1929 р. К.Мацієвич входить до Празької філії комітету допомоги голодуючим на Україні. За його безпосередньої участі така ж філія була заснована в

Румунії, із представниками української еміграції якої К.Мацієвич ніколи не поривав зв'язків⁴⁵. Комітет допомоги голодуючим українцям у 1929 р. випустив брошуру, де назвав систему більшовицького господарювання основною причиною голоду⁴⁶.

Активно співробітничав К.Мацієвич із «Українським об'єднанням в ЧСР». Ця організація, незважаючи на обмеженість в коштах (що взагалі було характерно для всіх українських емігрантських установ), проводила доволі активну культурно-просвітницьку роботу, сприяла скликанню конференцій, разом із Республікансько-демократичним клубом допомагала влаштовувати на роботу українських емігрантів за кордоном, переважно тих, що мали вищу освіту⁴⁷.

Громадсько-політичну, дипломатичну діяльність, незважаючи на їх надзвичайну складність, К.Мацієвич органічно поєднував із науковими пошуками, результатом яких стали окремі праці, статті з економічних питань, опубліковані в «Тризубі» та інших виданнях. На їх основі ґрунтувалися відозви уряду УНР з економічних, політичних та інших питань⁴⁸.

К.Мацієвич продовжував займатися викладацькою роботою. У жовтні 1925 р. бюлетень Українтягу повідомляє: «... З Букарешту виїхав за кордон голова Громадського допомогового комітету української еміграції в Румунії проф. К.Мацієвич. Професор Мацієвич виїздить для наукових викладів в Українських високих школах Чехо-Словацької республіки⁴⁹. До цього додамо, що 1922 р. в Українському вільному університеті в Празі розглядалося питання про відкриття на факультеті права і суспільних наук кафедри сільськогосподарської економії. Очолити її запропонували К.Мацієвичу. Але з невідомих причин призначення не відбулося⁵⁰. Із 1923 р. К.Мацієвич обіймає посаду професора Української господарської академії (УГА) в Подебрадах. У своєму листі до ректора він зазначає: «Це обрання дає мені можливість знову вернутися до тієї праці, яку я провадив весь свій вік, як громадський агроном і професор вищих агрономічних шкіл. Україна як була, так ще довший час залишиться суто хліборобською країною і дати їй освічених та підготовлених техніків сільського господарства уявляється з культурного боку найбільш важливим і корисним завданням». У цьому ж листі К.Мацієвич згоджується очолити кафедру «загально-го хліборобства», якщо в цьому виникне потреба⁵¹.

Він викладав такі курси, як сільськогосподарська економіка, сільськогосподарська кооперація, сільськогосподарська політика і громадська агрономія для майбутніх агрономів та організація сільського господарства для майбутніх економістів. Одночасно з цим писав підручники для студентів із предметів: загальне хліборобство, сільськогосподарська економіка, сільськогосподарська кооперація⁵².

Викладацька і організаторська діяльність К.Мацієвича отримала високу оцінку колег: «Це був небуденний громадський діяч і науковець, навіть у советських публікаціях, виданих у 20-х роках, його називали корифеєм громадської агрономії. Виклади його були змістовні, спокійні, зрівноважені, слухати його було приємно. Будівля агрономічної освіти, що була зліплена як та найрізноманітніша мозаїка, з численних предметів, у викладах проф. Мацієвича по всіх його предметах діставала якесь мов би завершення, заокруглення, ставала цілістю. Тому його виклади завжди були повні слухачів»⁵³. К.Мацієвич користувався повагою і любов'ю студентів. Свідченням цього є дружні карикатури, що вміщувалися у студентських виданнях. У них враховувалася вдача викладача, предмет, риси характеру, минулі заняття і уподобання⁵⁴.

У липні 1925 р. К.Мацієвича висували на посаду проректора УГА, у 1927–1928 навч. році він був деканом агрономічно-лісового факультету, активно працював у факультетській редакційній комісії. 1931 р. у науковому збірнику академії «Записки УГА» надруковано його працю «Один з головних елементів сучасної хліборобської кризи».

К.Мацієвич приймав участь у I та II Українських наукових з'їздах. На першому у 1926 р. виступав із доповіддю, на II (1932 р.) – був головою агрономічно-лісової підсекції і представив на обговорення дві свої праці «Колективізація селянського господарства на Україні» і «Проблема аграрного перенаселення України»⁵⁵.

1932 р. на базі УГА було відкрито Український технічно-господарський інститут, який після закриття академії у 1935 р. став самостійним вищим навчальним закладом. К.Мацієвич, як і інші професори УГА, працював у цьому навчальному закладі без оплати, або за незначний гонорар. Головне у навчальній роботі полягало у листуванні викладачів зі студентами, яке було надзвичайно інтенсивним. Досить зазначити, що лише економічно-кооперативний відділ УГТІ за перші 4 роки існування отримав 8,5 тис. листів. Із 1936 р. К.Мацієвич очолював роботу, заснованої в Празі 1932 р. Української наукової асоціації⁵⁶. Її завдання – плекання української науки взагалі, дослідження минулого та сучасного стану української культури, природи, техніки, господарства, права, соціального та громадського життя українського народу, його відносин з іншими народами⁵⁷.

На початку 30-х рр. К.Мацієвич активно співпрацює з Українським науковим інститутом у Варшаві, який був осередком виховання молодих українських спеціалістів, носієм української державницької ідеї. Він був членом колегії інституту, який очолював проф. О.Лотоцький. Працюючи викладачем інституту, К.Мацієвич, використовуючи різні джерела, готував до друку працю «Проблема аграрного перенаселення України»⁵⁸.

Крім роботи в українських навчальних закладах К.Мацієвич читав лекції в Російській школі в Подебрадах⁵⁹.

Учений був одним з ініціаторів створення видавництва «Кооперативний фонд ім. Василя Доманицького», яке займалося друкуванням кооперативної літератури. У науковій збірці «Українська сільськогосподарська кооперація» вийшла стаття вченого «З минулого с.-г. кооперації на Україні», низка наукових розвідок: «Сільськогосподарська районізація України», «Колективізація України», «Один з головних елементів сучасної хліборобської кризи», «Головні віхи економічної відбудови України»⁶⁰.

У 1935–1938 рр. К.Мацієвич співпрацював із львівськими видавництвами, де 1935 р. надруковано його статтю «Один з етапів аграрної революції на Україні» (видавництво «Кооперативна республіка»), а 1938 р. – статтю «Наслідки плянового господарства для агрономів України» в «Українському агрономічному віснику».

1941 р. при культурно-науковому товаристві Українського національного об'єднання були створені фахові комісії. К.Мацієвич брав участь у роботі сільськогосподарської, виголосивши на її засіданнях доповіді: «Завдання сільськогосподарської політики та її напрямки в перехідний період» (надрукована у збірнику «Сільське господарство України»). Друга передбачалася як вступ до фундаментальної праці «Аграрна реформа в Україні», яку професор, на жаль, не встиг завершити⁶¹.

Помер К.Мацієвич 2 квітня 1942 р. у Празі. Напередодні своєї смерті К.Мацієвич зустрівся з В.Садовським і висловив побажання, щоб на ті невеликі заощадження, які в нього залишилися, була заснована фундація для дослідів аграрної справи. Право на стипендії згідно зі статутом фундації ім. К.Мацієвича мали особи з відповідним фахом і бажанням працювати в галузі аграрної справи України, які подали до Сенату УГТІ заяви про виділення допомоги з точним зазначенням мети і програми своїх наукових розробок і часу їх виконання⁶².

Діяльність К.Мацієвича як громадсько-політичного діяча, педагога, ученого, який спрямував наукові пошуки на розвиток української науки, була висо-

ко оцінена сучасниками. В.Доманицький, згадуючи Костя Андріановича, писав: «Проф. О.Чаянов та проф. А.Фабрикант у своїх підручниках зараховують К.Мацієвича до світових корифеїв громадської агрономії. Ще з більшим правом можна вважати його корифеєм української громадянської агрономії»⁶³.

Наукова спадщина вченого складається як з великих ґрунтовних праць, так і численних статей у періодичних виданнях і потребує ретельного вивчення не тільки істориками, а й агрономами і економістами з метою можливого застосування на сучасному етапі розвитку аграрного сектору України.

Участь К.Мацієвича у національно-визвольних змаганнях високо оцінив М.Лівицький. Він наголосив, що громадсько-політична діяльність і непохитна позиція К.Мацієвича у роки еміграції були «головною підпорою для діяльності уряду УНР в екзилі», яка вимагає ґрунтовного аналізу сучасників для розуміння складних політичних процесів в Україні в ХХ ст.⁶⁴ Емігрантський період життя К.Мацієвича водночас був присвячений проблемам, пов'язаним із розвитком української національно-державницької ідеї. Незважаючи на відірваність від України, відсутність можливостей швидкого повернення на батьківщину, учений докладав зусиль для об'єднання української спільноти під гаслами боротьби за незалежність України, розуміючи, що будь-яке розпорошення сил може привести до втрати мети існування і виживання еміграції.

У той же час К.Мацієвич ґрунтовно досліджував проблеми сільського господарства Радянської України, висловлював рекомендації, здатні поліпшити стан сільського господарства. Його науково-теоретична спадщина, громадська діяльність свідчать, що, незважаючи на тяжке емігрантське життя, він залишився свідомим українцем, який вірно служив справі відродження незалежної України.

¹ Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – К., 1998. – С.126; Доманицький В. Кость Мацієвич (Замість вінця на могилу). – К., 1943. – С.3.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3892. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.58.

³ Там само. – Арк.61.

⁴ Там само. – Арк.62–63; ЦДАВО України. – Ф.3879. – Оп.2. – Спр.27. – Арк.2-зв.; Доманицький В. Указ. праця. – С.2.

⁵ ЦДАВО України. – Ф.3892. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.65; Хуторянин. – 1900. – №5. – С.65; №48. – С.75.

⁶ ЦДАВО України. – Ф.3879. – Оп.2. – Спр.27. – Арк.2–3; Ф.3892. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.65; Доманицький В. Указ. праця. – С.3.

⁷ Доманицький В. Указ. праця. – С.3–4; ЦДАВО України. – Ф.3879. – Оп.2. – Спр.27. – Арк.3; Ф.3892. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.76.

⁸ ЦДАВО України. – Ф.3892. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.89; Ф.3859. – Оп.1. – Спр.230. – Арк.16.

⁹ Там само. – Ф.3892. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.77; Ф.3859. – Оп.1. – Спр.230. – Арк.16.

¹⁰ Марочко В. Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861–1929). – К., 1995. – С.28.

¹¹ ЦДАВО України. – Ф.3892. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.91–94; Доманицький В. Указ. праця. – С.5.

¹² ЦДАВО України. – Ф.1060. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.36, 37, 45, 50, 51, 102.

¹³ Велика Українська революція (Матеріали по історії відновлення української державності). – Нью-Йорк, 1967. – С.100; Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – С.92.

¹⁴ ЦДАВО України. – Ф.3892. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.98; Хміль І. Аграрна революція в Україні: березень 1917 – квітень 1918. – К., 2000. – С.26–28.

- ¹⁵ Любимов Л. Аграрный вопрос. Издание Товарищества потребительских обществ Юга России. – 1918. – С.80; Мицюк О. Земельні реформи на Україні. – Л., 1921. – С.16.
- ¹⁶ Витанович І. Вказ. праця. – С.31; Верстюк В., Осташко Т. Вказ. праця. – С.127.
- ¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.3892. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.98.
- ¹⁸ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923рр. – Т.2: Українська гетьманська держава 1918 р. – Ужгород, 1930. – С.57.
- ¹⁹ Мацієвич К. На земській роботі // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – Прага, 1930. – С.196.
- ²⁰ Мацієвич К. Вказ. праця. – С.199.
- ²¹ ЦДАВО України. – Ф.3892. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.99.
- ²² Політична історія України ХХ століття. У шести томах. – Т.2. – К., 2003. – С.272.
- ²³ Стахів М. Україна в добі Директорії. – Скрантон, 1962–1966. – Т.5: Директорія і Антанта. – С.109; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – С.321.
- ²⁴ ЦДАВО України. – Ф.3892. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.99–100.
- ²⁵ Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр. – К., 1998. – С.30.
- ²⁶ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т.2: Українська Гетьманська держава 1918 р. – Ужгород, 1930. – С.163.
- ²⁷ Деникин А. Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. – Москва; Ленинград, 1930. – С.177.
- ²⁸ Доманицький В. Вказ. праця. – С.8.
- ²⁹ Трагедия Украины по мемуарам белых. – Москва; Ленинград, 1930. – С.120.
- ³⁰ Стахів М. Вказ. праця. – С.154.
- ³¹ Матвієнко В. Українська дипломатія 1917–1921 рр.: на теренах постімперської Росії. – К., 2002. – С.241.
- ³² ЦДАВО України. – Ф.1065. – Оп.1. – Спр.14. – Арк.133.
- ³³ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. Центральна рада – Гетьманщина – Директорія. – Дніпропетровськ, 2001. – С.145, 151.
- ³⁴ Українська революція. Документи. 1919–1921. – Нью-Йорк, 1984. – С.26–27.
- ³⁵ Чикаленко Л. Уривки зі спогадів з роками 1919–1920. – Нью-Йорк, 1963. – С.146, 151; Мазепа І. Україна в огні... (Польсько-український союз). – С.164.
- ³⁶ Табачник Д. Українська держава і біла гвардія: від протистояння до запізнілого компромісу // Політика і час. – 1996. – №7. – С.72–73.
- ³⁷ Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. – Т.3. – К., 1999. – С.271; Литвин С. Симон Петлюра у 1917–1926 рр. – К., 2000. – С.290–291.
- ³⁸ Симон Петлюра... – С.250–251.
- ³⁹ ЦДАВО України. – Ф.3697. – Оп.1. – Спр.161. – Арк.47–47 зв.
- ⁴⁰ Тризуб. – 1933 – Ч.30–31. – С.23–25; Тризуб. – 1926. – Ч.22. – С.17–20.
- ⁴¹ ЦДАВО України. – Ф.3859. – Оп.1. – Спр.230. – Арк.139.
- ⁴² Тризуб. – Ч.10. – 1930. – С.5.
- ⁴³ ЦДАВО України. – Ф.4465. – Оп.1. – Спр.158. – Арк.14.
- ⁴⁴ Тризуб. – 1930. – Ч.1–2. – С.34.
- ⁴⁵ Там само. – 1929. – Ч.11. – С.29.
- ⁴⁶ Там само. – 1929. – Ч.16–17. – С.38.
- ⁴⁷ Там само. – 1930. – Ч.6. – С.26.
- ⁴⁸ Шульгин О. Без території. Ідеологія і чин Уряду УНР на чужині. – К., 1998. – С.43, 181, 184; Тризуб. – 1933. – Ч.28–29. – С.18–19.
- ⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф.4465. – Оп.1. – Спр.158. – Ч.13. – Арк.14.
- ⁵⁰ Там само. – Ф.3795. – Оп.1. – Спр.128. – Арк.46.
- ⁵¹ ЦДАВО України. – Ф.3795. – Оп.1. – Спр.261. – Арк.98.
- ⁵² Там само. – Ф.3795. – Оп.1. – Спр.261. – Арк.100.
- ⁵³ Українська висока політехнічна школа на чужині. – Т.3: Українська господарська академія в ЧСР. – Подебради, 1922–1935; Український технічно-господарський інститут. – Подебради; Регенсбург; Мюнхен, 1932–1972; В 50-ліття заснування УГЛ і 40-ліття УГТІ. Видання абсолювентів Української господарської академії Українського технічно-господарського інституту. – Нью-Йорк, 1972. – С.42.

⁵⁴ Українська висока політехнічна школа на чужині. – Т.1: Українська господарська академія в ЧСР 1922–1935. – Нью-Йорк, 1959. – С.139.

⁵⁵ Український науковий з'їзд у Празі. – Прага, 1934. – С.158–159.

⁵⁶ *Наріжний С.* Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – С.170, 244.

⁵⁷ Тризуб. – 1933. – Ч.15. – С.2–3.

⁵⁸ Там само. – 1931. – Ч.12. – С.3–7.

⁵⁹ *Сергійчук В.* «Мені головно ходить про працю для України...» // Пам'ять століть. – 2001. – №4. – С.32.

⁶⁰ Український науковий з'їзд у Празі. – Прага, 1934. – С.69.

⁶¹ ЦДАВО України. – Ф.3879. – Оп.2. – Спр.27. – Арк.4.

⁶² Там само. – Ф.3892. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.3, 17.

⁶³ Там само. – Ф.3879. – Оп.2. – Спр.27. – Арк.1.

⁶⁴ *Лівицький М.* ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. – Мюнхен; Філадельфія, 1984. – С.46.

Basing on a wide range of archival sources the article reveals lifetime, public, political and diplomatic activity of K.A.Matsiyevych at the end of the XIX century, during the Ukrainian revolution of 1917–1921 and in 1920–1940, which has not been yet shown in historiography. Scientist-agrarian, journalist, teacher, professor Kost' Matsiyevych (1873–1942) made an important contribution to the struggle for independence of Ukraine.

О.П.Крикніцький*

ДО ПИТАННЯ ПРО БОЄЗДАТНІСТЬ РСЧА ПІД ЧАС РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ 1939 р.

У статті розглядаються проблемні питання Червоної армії в ході радянсько-польської війни 1939 р. Робиться оцінка її бойового потенціалу восени того ж року. Піддається сумніву теза щодо зміцнення безпеки та обороноздатності СРСР унаслідок приєднання Західної України.

Проблема боєздатності Робітничо-селянської червоної армії активно порушується й широко досліджується в сучасній історіографії переважно у зв'язку з радянсько-фінською¹ й радянсько-німецькою війнами². Проте з обговорення науковців випав так званий «визвольний» похід 1939 р., хоча вже сам Й.Сталін під час розбору Зимової війни зауважив, що польська кампанія розпестила РСЧА, пропаганда дозволила повірити в її непереможність, що найгіршим чином відгукнулося взимку 1939/1940 рр.³ Переважна ж більшість виявлених проблем і вад була актуальною не лише в період війни з Фінляндією, а й залишилася такою до самої війни з Німеччиною. Дивною особливістю сталінської управлінської команди було вміння виявляти помилки, але безсилля щодо їх виправлення. Вона не була в змозі навіть урахувати іноземний чи власний позитивний досвід.

Останнім часом деякі військові аспекти вересневих подій були досить повно розглянуті в низці статей, монографій та дисертацій⁴. Основна увага в цих дослідженнях зверталася на перебіг воєнних дій, оминаючи процеси, які пов'язані з бойовою діяльністю армій: проведення мобілізаційних заходів, морально-психологічний стан військовослужбовців, рівень укомплектування особовим складом, технікою, озброєнням і запасними матеріальними засобами, підготовка бійців та штабів, якість управління, взаємодія родів військ на полі бою, їх

* Крикніцький Олександр Петрович – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.